

որոշման թագաւորական հաստատութիւնն ընդունելէն ետեւ: Թագաւորն հրամայեց որ վիճող երկու կողմանք իրենց փաստերուն ու վկայագիրներուն իւր եւ խորհրդականացն առջեւ ելլեն. եւ իրերը քննուելէն ետեւ՝ մեծ պահանջ երբորդ կիւրախէին նախորդ շարքէթ օրն, 1510ին, Քեդերհաֆին ընդհանոր ժողովոյն մէջ հետեւեալ որոշումը տուաւ: «Որովհետեւ Հայք թաւղթ մը կամ արածութիւն մը ձեռքերնին չունին, օրոնք Հայ Վոյթմէն եւս ըստ բաւական հիմ առնենալը ցուցնեն, ուր ընդ հակառակին փոխ-հիւպատոսը եւ հիւպատոսը բաւական արածութիւնները մեր առջեւ գրին, օրոնք իր ցուցնեն» թէ 1 Էմպլերիկ մէջ քաղաքային իրաւանց Վոյթ մը պէտք է ըլլաւ, որ կարող իւր իրաւարածութիւնն քաղաքին մէջ օրեւէ կրօնի պատկանողը վրայ գործարկել, անոր համար 1 Էմպլերիկ Հայք այսուհետեւ սեպհական Վոյթ մը պիտի չունենան. այլ յարգող որոշմանց համեմատ մյն Վոյթին, փոխ-հիւպատոսին, հիւպատոսաց եւ Աւագանոյն առջեւ երեւալու եւ պատասխան տալու պարտական են, որոնք քաղաքին գլխաւոր թաղին մէջ քաղաքական գաղտնի նախագահ են. ի բոց առեալ՝ անշարժական իրաց, բռնաբարութիւնն, սպանութեան կամ վիրաւորման եւ զոգուութեան խնդիրներն. այս չորս գիպաց մէջ Հայք եւ անոնցմ իւրաքանչիւրն վերոյիշեալ անկանց առջեւ Մականպարիկեան իրաւանց որոշմանց եւ սովորութեանց համեմատ համար պիտի տան: Ուրիշ ամեն գիպաց մէջ քաղաքին Վոյթմէն առջեւ պիտի կուրախ. սակայն Վոյթը գառն Հայ առեւին առջեւ պիտի հանու. որ վկայ Հայ Աւագանույն իրը պիտի խնայեն եւ զանոնք փոխանակ իւր Աւագանոյն՝ քովը պիտի առնեն: Եւ ինչպէս որ այս Հայ Աւագանին խնդիրն ըստ Հայ իրաւանց կ'որոշէ, նոյնպէս Վոյթը վճիռը պիտի տայ: Բողքն այն գիպաց մէջ, որոնք գլխաւոր թաղին տոներն մէջ պիտի կատարուին, պիտի ազդուի այն բարձրագոյն գերմանական իրաւանց, աւ որս քաղաքը բողքեւ սովոր է. իսկ այն գիպաց մէջ, որոնք ըստ Հայ իրաւանց պիտի որոշուին, միայն թագաւորին կրնայ բողքուիլ: Հանդերձ այսու՝ Վոյթին, փոխ-հիւպատոսն եւ քաղաքին հիւպատոսն իրաւունք չունին զՀայս իրաւանց եւ արգարութիւն հակառակ նշելու եւ ոչ ալ անսովոր պատժներ պահանջել իրենցմ, եւ զանոնք իրենէ քաղաքացի պիտի նկատեն» այնպէս ինչպէս կամ թողեկականները: Իսկ Հայք պարտական են այն ամեն բանի մէջ, որ քաղաքին լաւ վարչութեան կամ պաշտպանութեան կը հայրի, ինչպէս նաեւ ինչ որ ուրիշ բնաւայց եւ ի մասնաւորի հռոմէական կամ կաթողիկոսայց կը հայրի, փոխ-հիւպատոսին եւ հիւպատոսաց հնազանդել: »

(Հաւանական)

ՈՂԵԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ուղեգրութեան մը, զոր Ռ. Հաւաքան չգիրմանացն 1888ին այն վերագրով՝ հրատարակած է, միջին հետաքրքրական մասերն հետաւոտելով կը ծանօթացնենք ընթերցողաց:

Բոգումածագիրն կաւկասի մէջ ուղեւորած տեղերուն համառօտ տեղագրութիւնն ընկելն ետեւ՝ այսպէս կը շարունակէ: «Աշխարհին մէջ չկայ տեղ մ'այնչափ խիտ առ խիտ խռնեալ ժողովուրդ, որ բարդիւք, սովորութեամբ եւ լեզուաւ իրարմէ հիմնական տարբերութիւն ունենան, ինչպէս ի կաւկաս: Արացքը մարդկային ազգին գեղեցիկ մէկ ցեղն են՝ պատուաւոր, խղճմտամբաւոր եւ հիւրասէր. իսկ Գրիկներն շատ այս վերջին գեղեցիկ յատկութիւններէն շատ քիչին առնին: Ըստ իս Սփանէթը կատարեալ բնութեան-զաւակ եւ պարզամիտ են, ունին մանկական զուարթութիւն, սակայն ոչ սակաւ սեգ են իրենց կատարեալ անկախութեան վրայ: Աւելի ծանօթ է Հայկական տիպն: Հայն իրեն խորագուս վաճառական՝ անուն հասած է, եւ Արեւելքի բոլոր վաճառականութիւնն իւր ձեռքն է: Ամենն աւելի կը վաճառեն տեղացիք Թաւթարներն, մանաւանդ Տփլիզի գործաւուար: Թաւթարներու քով՝ խօսքը չպահէլ ամենօրեայ բան է, իսկ գողութիւնն՝ արդար վատասակ: »

Այնուհետեւ կաւկասեան լեռնաց գաղափար մը տալու համար՝ թուական անունները մէկէն մինչեւ տասն, 14 լեռնաւ գրած է, որոնց մէջ Հայ թուական անունները կը շարէ «...bing, wetz, ude, orhite, inoo, tasse »:

Կաւկաս ձանապարհորդը յարմարագոյն ասան կը համարի Հաւաքանի՝ Հոկտեմբերի աւմիսն, որ ոչ այնչափ տաք է եւ ոչ ցուրտ: Կաւկաս ձանապարհորդողն գիտնալով լեռնի մասին կ'ըսէ, թէ «կրնայ մէկը գլխաւոր քաղաքաց մէջ, այն է՝ Տփլիզ, Պաթում եւ Պարսի, գերմաներն, գաղիկներն եւ անդլիկներն լեռնաւ գործըր լինցնել, սակայն ուսներէն նաեւ փոքր ինչ ծանօթութիւնը մեծապէս օգտակար է: Իսկ գաւառները շրջալիւ համար՝ Տարկ է Տփլիզէն լեռնագման մ'առնուլ, (որոնցմ շատերը 4—5

Գերմաներն վերագրին է՝ Meine Reise im Kaukasus und in Armenien, von R. Haurand, 23 März 1888. V.—VI. Jahresbericht (1886—1888) des württembergischen Vereins für Handelsgeographie, Stuttgart, 1888, S.51—79.

ինչու կը խօսին, ուսերեն, վըսցերեն եւ հայերէն ապահովապէս.) ստիկայ չարքը մըն է, որ այնչափ աւելին անհաճոյ է՝ որչափ այս թարգմանիք սովորաբար այն ամենամեծ նենգաւորներէն են, որոնք առիթ չեն փախցնելու բնաւ. օտարէն շահ մ'ընկու. Այս երկիրներու մէջ մարդ ամէն քայլափոխին ահագին պահանջումներու կը հանդիպի: Անիկայ միայն կրնայ մեծարեալ վստաքիլի՝ որ գիտէ ամէն բան կարճ կապել: Վուրջանդակ մը՝ որ շըջանի մը համար 4 րուբլի պիտի պահանջէ, (կայարանէ մը մերձաւոր կայարանն երթալու դրամը կանխիկ պիտի վճարուի,) եթէ յառաջունէ Ֆլեդին (ուստական շափ, — 1,0000 քրիլովդր) գինն չնս պայմաներ, ամենայն հանդարտութեամբ քեղմէ եւ ուսպատիւր կ'առնու: Առանձնական կառապան մը, որուն հետ ամէն բան յառաջունէ որոշած եւ վճարած էրիք, ճամբուռ կէսին՝ կէսօրուան կերակուր ժամանակ յանկարծ կրկնուր պահանջեց. եւ այս քանի մ'անգամ պատահեցաւ: Այս դէպքիմ շատ օգտակար է, եթէ ձին քահալէ եւ արձակած է, միայն համբերութիւն եւ հանդարտութիւն: Պէտք է ձեւացընել՝ որ կ'ուզես քանի մ'օր նոյն տեղը մնայ: Անիկայ մեծապէս կ'օգտէ: Եթէ մէկն անխուհիւսութեամբ կանխիկ վճարէ, երկրորդ առտու ձին ու կառքն անհետացած կը գտնէ: Համբերութիւնը կաւարտէ համար ամենակարեւոր պահանջներէն է: . . . Մարդ ինք զինքը մէկու մը չի կրնար վստահիլ: Այս պատճառաւ վերջին ուղեւորութեանս ժամանակ միշտ կանուխ ժամը 4ին կ'երկրէի, ձիուս թամբն եւ անձամբ կը զարնէի. եւ միայն ստով կարելի կ'ըլլար արեւու ծագելուն ճամբայ ելլել: Որոշ գին տեղ մը չկայ. կտոր մը հաց գնելու համար, տեղ մը գոշերելու կամ ձի վարձելու. համար սակարկութիւն մըն է կը սկսի, որ միջոցին մեծ սխալ գործած կրնայ մարդ, եթէ ամենափոքր անպարտքեցողքն է. . . . Արեւելիկն անորոշութեամբ ամէն վարանքէ ու տաքնապէ օգուտ քաղիլ կը նայի:»

Հոս կը ստորագրէ Տիգրէսի դէպ ի Երեւան ըրած արշաւանքն: «Հին հայկական Անի քաղաքին աւերակներուն այցելութիւն ընեն, կը շարունակէ, որուն համար Աղեքսանդրապոլսի ճամբան ընտրած էինք, ասիէ 20 տարի յառաջ ճանապարհաց անապահայտութեան պատճառաւ: Երկուսէն գործերէն մին կը համարուէր. իսկ այս օրս բոլորովն ապահով է. թէեւ իրաւացի է աւագակ քուրդ ցեղերէն զգուշացնել: . . . Հինգ ժամ կառքը յառաջանալէն ետեւ՝ բլրոյ

մը վրայէն մեր առջեւ բացուած պատկերն՝ խաղանացալ մեծագործութեամբն հանդերձ՝ իւր նմանը կը փնտռէ: Մեր առջեւ տարածուած էր մընէ մը երկայն քարակարկառ դաշտ մը, որուն վրայէն կը քարայրէ մը՝ քարայրով, աշտարակներով, եկեղեցիներով եւ պալատներով. ասկայն մէջն ամենեւին ինքան չկայ. միայն քար: Ատոր ետեւը ցից ու երկնաբերձ կը բարձրանան ամայի լեռներ, որոնք երբեմնայ ձորն արեւելեան Արաւտասայ ձորէն կը բաժնեն: Զարեակովն Արարատայ (Մասիսի) սպիտակ ձիւնադագաթին զմեզ կը դիտէր. ստոր առջեւ ամենեւին բարձունք մը չկար. եւ թէեւ 15 մընէ հեռի էր, սակայն ահաւոր ետեւը ժ'ունէր: Այս պատկերին մարդուս վրայ աղբոջ մէկ մասն՝ խորին լուռութիւն եւ անկը անապատն էր, այն տեղ՝ ուր երբեմն հզօր պետութեան մը մայրաքաղաքն փառօք եւ վայելելութեամբ կանգնած էր:»

«Անի քաղաքն 9—10 դարուն մէջ շինուած է իւրեւ մայրաքաղաք այն ժամանակի հզօր հայ թագաւորաց. եւ պատմական վկայութեանց համեմատ՝ որ էջմիածնի 100,000է աւելի բնակիչ ունէր: Ժ.Գ. դարուն երկրաշարժ մը քաղաքին աւերման լուռը տուաւ, եւ անկէ ի վեր անապատացեալ է. միայն քանի մը քուրդ ցեղեր մտերմ քարայրներու մէջ կը բնակէ: Միջնաբերդին վրայէն, ուր կանգուն երկու եւ կիղեցեաց մնացորդք կան, մարդուն առջեւ աւերեալ քաղաքին գեղեցիկ շրջապատները կը բացուի: Տեսիլը գրեթէ ամէն աւերակ են. իսկ եկեղեցիք, մզկիթք եւ պարիսպն տակաւին լուսպահուած են: Ուստական պետութիւնն այս աւերակ քաղաքն կը պահպանէ առաւել եւս աւերակներէն, եւ հոն ողագնեւորու (բաւշ) պահանջող մը դրած է:»

Հաւաքուստ եւ դառնալով յԱղեքսանդրապոլս, Աշտարակ գիւղի ճամբով կ'երթայ Էջմիածին, «ուր, կ'ըսէ, հիւրաւոր վանքը մեզն բնակարան շնորհեց, եւ պէտք եղած հանգիստն կրցանք վայելիլ» թէեւ Հատ նախնական (primilii) անկողնոց վայ: Երկրորդ օրն Մակար Ա. ղանահօր՝ ներկայացանք, որ եւ իւր թարգմանն ձեռք վանքին տեսնելու արժանի իրենց ցուցընէն տուաւ: Ղանքին շրջակայքն ամենեւն աւելի բերրի են: Երկրի արդիւնաբերութեան գինն հոս անհաւատալի եղանակաւ արժան է:»

Ասիէ կ'ուղեւորի Երեւան, ուստի Արարատ ամենեւն աւելի գեղեցիկ կ'երեւայ: Արարատայ

¹ Յգու. անագիրն՝ պոպէս. «Archimandrit.»

մասին կ'ըսէ. «Արարատայ կղզեացեալ դիրքն եւ իւր վեճ երեւոյթն մարդկութեան սկիզբէն ի վեր ղեկը առասպելաց եւ զըռցաց խորհրդական շարշիւր պատած է: Թէ անոր վրայ Նոյայ տապանն ի՞նչ ելլաւ. էր՝ կրնայ մարդ ըմբռնել, երբ տեսնէ որ Արարատայ շրջակայքն չկայ լեռնապագա՞ մը՝ որ անոր հետ միջոյ՛ յանդգանի, անոր համար հարկ է որ ասիկայ առաջինն եղած ըլլայ այն բարձունքներն, զոր ջուրը նուազելու ժամանակ գուրս թողին: Արարատայ մօտերն շատ տեղեր իրենց անուան վրայ Նոյեան աւանդութեան հնգեքերը տակաւին կը կրեն. այսպէս՝ մի միակ գիւղն, որ անոր զառիվայրին վրայ է կը կոչուէ Ահա՛, այն է՝ «արկ ուռի», Նահիթա՛ն. կը նշանակէ «նախ էջ»: Արարատայ գագաթնն գնդաձեւ է, այլ մեղմով բարձրացող կոնաձեւ մըն է, որ եւ անոր տեսքն այնպէս վեճ կը ցուցնէ՞»:

«Մեր երեւան մնալուն առաջին պիշերն սաստիկ փոթորիկ մ'եղաւ, եւ ամբողջ կէտօրէն յառաջ կ'անձրեւէր: Բայց յանկեմն, իրիկունն դէմ, երկնից հարաւայրին կողմը լուսաւորուեցաւ, եւ ամպերը փոփոխական խաղեր մը խաղալէն ետեւ՝ Արարատ մեր առջեւ բոլորովին պարզեցաւ: Միշեւ գագաթն 10.000 ոտք՝ նոր ձեւամբ ծածկուած էր. սքանչելի տեսարան, որ ամենայն հրապուր մ'առաւ՝ երբ ծիրանի գօտի մ'ալ երեւցաւ, որմէ աւելի գեղեցիկը տեսած չէր կրնար ըլլալ Նոյ տապանէն ելելու ժամանակ: Ընկերներէս երկուքն, որոնք Ցարեւէլէնէն Հիմալայայի ամենաբարձր գագաթները տեսած էին, կ'սպահողցնէին ղետ որ Հիմալայայի վեհ հոգիինն այս տեսարանին չի հաւասարիր. ուրուն համոզուելու համար՝ բաւական է մտածել, թէ Արարատ աշխարհիս ամենաբարձր կոնաձեւն է, ինչպէս կը կարծուի, որոյ տեսքը չի ծածկեր ո՛չ յառաջիւիտ մը եւ ո՛չ բլուր մը: Վասն զի, երբեանէն՝ որ է առջեւի հարթագեանէն (ասոր բարձրութիւնն է 2600 ոտք)՝ մինչեւ գագաթն (16.900 ոտք) մակերևութի տարբերութիւնն ամբողջ 14.300 ոտք է: Վարժ լեռ երկողներու համար Արարատայ վրայ ելլելը դժուար է. բայց փոթորիկը միշտ արգելք կ'ըլլայ գագաթն

հասնելու: Մեր երեւան եղած ժամանակն՝ երբ օդն սքանչելի էր եւ ամենեւին հոգ չկար հարթագեանոյն վրայ, գագաթն տեղ տեղ մառախողով պատած էր, եւ մեր հեռադէտներովն որոշ կը տեսնէինք որ փոթորիկն ստիպել թոնտ լեռանն ձիւնն խառնիրուռն շրմաներ կ'ընէր: Հոս կը ստորագրէ Քաթայիս երկթան իւանիկ Պաթիւմ, ուստի վերջապէս կը դառնայ Գերմանիա:

ԳԵՆԱՍՏՐՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՆՈՐ ՓԵՏԵ ԳՈՐԾԱՆԵՆ

ԵԼԵԻՄՏԻՑ ՊԱՇՏՕՆԵԱՅ ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

ամանեան Պետութեան հայազգի պաշտօնատեսարանը գատն մէջ նշանաւոր տեղ կը բռնէ Վսեմփայլ Բակոր Գազազեան, որ պարս Մուշէի (Ելեւմտեցի վարչութեի գեղարքիս եւ փափուկ պաշտօնը կը վարէ մեծաւ յաջողութեամբ:

Եակոբ Գազա իբր 57 տարեկան է, համակրելի դիմք. սպիտակախոռն թաւ մօրուրը վայելուչ շրջանակ յօրինած է թուխ պտուղուն, սեւ աչքեր, չափաւոր հասակ, գիրուկ մարմին. հայկական կողովարի նկարագիր իւր ամբողջութեամբ: Բնիկ Պոլսեցի (Բերացի) համեստ ընտանիքէ մը սերելալ է, որ առընչութիւն չունի հոշակաւոր Յ. Գազազ Վմիւրայի ընտանեաց հետ: Եակոբ Գազայի հայրն արուեստիւ Գաւաշ էր, եւ իւր զաւկին բարձրագոյն կրթութիւն տալու կարողութիւն չունէր: Եակոբ Գազա՝ մայրենի լեզուէն զատ լաւ գիտէ տաճիկերէն եւ գաղղիերէն, եւ քաջ հաշուագէտ է. իւր հօգօր օղջմտութիւնն ու գործնական գաղտնիութիւնը շատ մը ստացեալ հմտութեամբն ճոխացեալ է, եւ մեծամեծ պաշտամանց վարչութիւնն մէջ վարմանալի յաջողակութիւն կը ցուցնէ:

Ճամանակ մ'առուեստական գործերու պարակէ ետեւ՝ Բակոր Ի. Գազազեան կառավարական պաշտօնի մէջ մտաւ, ուր առաջին անգամ փայլեցաւ իբրեւ Ղալաթիոյ Գեր-կառավարի: Եւտոյ Օսմանեան Արքունի Գրամատունը մտաւ, ուր տաճիկերէն խմբագրութեանց եւ թարգմանութեանց գիւնարին Պետանտեանցաւ, եւ այս առթիւ յարաբերութեան մէջ մտաւ. Պետութեան գանձայի պաշտօնատանց եւ Կայսերական պալատան հետ: Ի մնաս

* Թէ Արարատ մ'առնանք լեռն անունն է, թէ տապանն էլն Արարատայ գաւառն է, թէ մերձաւոր տեղացեալ անուններուն ստուգաբանութիւնն քնդունելն է, եւ այլն. արդէն շատ տարբերք ի վեր խնդրել եւ հակառակութեան նիւթ եղած նր գիտութեան առջեւ: Մեր ուղեւոր յօդուածագիրն այստեղ զո՞ն եղած է իւրեն հասած ու հասարակ եղած տեղեկութիւններով: